

TEMES

La reflexió historiogràfica dels anys noranta¹

Enric Pujol
HISTORIADOR

1. Les grans transformacions internacionals

Els grans canvis ideològics i polítics experimentats a escala internacional, ja d'ençà del final dels vuitanta, van tenir una repercussió importantíssima (reconeguda per tothom) en l'àmbit historiogràfic. Inicialment es partí de la noció de la *fi de la història*, proclamada per Francis Fukuyama en el seu famós article de 1989 publicat en la revista *The National Interest*, i de l'embat antihistoricista dels postulats postmoderns.² Progressivament, però, al llarg de la

¹ Atesa l'amplitud del tema proposat, potser no és sobrer precisar que, com ja es vol indicar des del mateix títol, el present article se centra d'una manera molt genèrica en la reflexió historiogràfica general i, més específicament, en la història de la historiografia; el conreu sistemàtic de la qual és un dels trets distintius més rellevants de la producció historiogràfica de la dècada considerada. Cal advertir també que aquest article va ser redactat al final de l'any 2000 i que, per tant, no pot recollir les aportacions posteriors a aquesta data.

² Recentment, F. Fukuyama ha reafirmat la seva tesi principal en un article periodístic on feia balanç dels deu anys transcorreguts d'ençà de la seva aparició pública (l'article inicialment es publicà a *Los Angeles Times* i fou reproduït, entre altres diaris europeus, a *Le Monde*, el 17-VI-1999, amb el títol «La fin de l'Histoire dix ans après»), en el qual parla d'una mena de *fi de la humanitat* tal com l'entendem ara

dècada es produí un incontestable «retorn de la història», fruit en bona part de les crítiques a la concepció —defensada per Fukuyama— d'una demanda creixent d'explicacions històriques per comprendre la nostra realitat més immediata i del replantejament historiogràfic general de la mateixa disciplina, fet a conseqüència de l'ensulsiada o del qüestionament seriós dels corrents dominants fins aleshores (entre els quals hi havia el marxisme, però també, la *nouvelle histoire* i fins i tot, més tardanament, l'economicisme liberal de l'anomenat *pensament únic*) i, sobretot, d'un nou enfocament de nocions fins aleshores assumides acríticament com ara *ciència, progrés, modernitat o història*. El resultat ha estat una gran diversitat de corrents (desconstruccionisme, narrativisme, nova història cultural, microhistòria, nova història social, etc.), alguns dels quals arriben a negar tota bel·ligerància científica a la disciplina històrica, mentre que d'altres defensen més que mai l'aspiració a una major exigència crítica basada en l'assumpció d'una plena consciència de les pròpies limitacions.

Aquesta segona tendència sembla que és la majoritària (o almenys la més dinàmica i prolífica) en el si de la historiografia catalana de la dècada que acaba de passar.³ Així ho evidencien alguns dels treballs publicats, entre els quals en destaquem especialment dos. El primer és el de Josep Fontana, *La història després de la fi de la història* (1992),⁴ en què després de fer una panoràmica crítica dels corrents principals es defensa una història que no sigui unidireccional (és a dir, que no s'admeti de manera incontestable que les formes imposades històricament siguin les úniques possibles —ni les millors—) i que es proposi «*situar el present en una posició crítica*», per tal que no puguin ser negades «*les nostres possibilitats de canviar el present i de construir un futur millor*». L'altre treball és el llibre conjunt d'Agustí

i anuncia l'emergència d'una *posthumanitat* possibilitada pels avenços genètics, que han esdevingut el gran factor de canvi del nostre futur immediat.

³ Alguns dels corrents al·ludits, sobretot el desconstruccionisme i el narrativisme, potser han tingut més repercussió en els camps de la filosofia i de la filologia universitàries. Naturalment, els historiadors se n'han fet ressò, però rarament han dut a terme una adaptació (sistemàtica) de la seva investigació habitual als postulats de les tendències esmentades. Potser entre les excepcions caldria esmentar Pedro Ruiz Torres, de la Universitat de València, que fou responsable del monogràfic de la revista madrilenya *Ayer* (núm. 12, 1993) dedicat a la historiografia del moment, on féu especial atenció al corrent dit narrativista. Vegeu el seu article «Los discursos del método histórico».

⁴ Vic, Eumo, 1992.

Colomines i Vicent Olmos *Les raons del passat. Tendències historiogràfiques actuals* (1998),⁵ en què es recull també una antologia dels pensadors més significatius de la historiografia del final del segle xx. En l'extens article inicial, «La pluralitat de la història», els dos historiadors citats defensen l'enriquiment intel·lectual que es pot extreure de la situació actual, caracteritzada per la diversitat de tendències i l'absència d'uns pocs corrents dominants exclusius que orientin de manera incontestable la recerca. Naturalment, no propugnen una aplicació mecànica dels corrents generals més cridaners a la realitat catalana, ni tampoc defensen acríticament una pluralitat per si mateixa contradictòria, sinó aprofundir la possibilitat de construir un nou discurs històric —científic— que «sigui capaç d'explicar més coses de la pluralitat del viure» i admeti com a element rector la pluralitat de valors (defensada ja per Isaiah Berlin) davant l'ideal platònic que postula l'existència d'una sola resposta veritable i que converteix en incompatible una veritat amb una altra. Així evidencien la seva sintonia amb els postulats de l'historiògraf Georg G. Iggers (que simptomàticament encapçala l'antologia amb l'escrit «Racionalitat i història»), el qual manifesta un viu interès pels nous corrents, però defensa també el caràcter científic de la disciplina històrica, la racionalitat com a valor (és a dir, la possibilitat d'assolir una comprensió racional del món en què vivim) i la vigència de la idea de progrés concebuda d'ençà de la Il·lustració (sobretot en la seva dimensió ètica i política); ja que del que es tracta, segons les seves paraules, és «de crear un món raonable en què els éssers humans puguin finalment viure sota les condicions que els han estat negades massa temps en societats en què el gènere, l'etnicitat, la classe i la casta determinen l'estatus i les expectatives de vida».

2. Historiografia per a després d'una crisi

En consonància amb els importants canvis internacionals, el panorama historiogràfic català dels anys noranta s'inicià amb una profunda sensació de «crisi historiogràfica» (que partia ja d'una inquietud sorgida al principi de la dècada anterior en els cercles universitaris de Barcelona), que fou l'objecte de discussió de no pocs debats (i, fins i tot, d'enfrontaments) entre diferents

⁵ Catarroja-Barcelona, Afers, 1998.

professionals de la disciplina.⁶ Es tractava d'un descrèdit particular inserit en un qüestionament internacional de la mateixa ciència històrica. I és que, al marge dels efectes que la situació exterior podia tenir en el nostre cas (que sí que hi eren), hi havia unes causes interiors ben poderoses que explicaven l'ambient enrarit que existia. La majoria d'aquestes causes derivaven de la situació de crisi d'identitat que trasbalsava la història i el conjunt del pensament autòcton, tal com s'intentà d'evidenciar en l'assaig *El descrèdit de la història*. La sortida que es proposava en el llibre esmentat era la d'assumir un model historiogràfic desacomplexat i desprovincianitzat (és a dir, amb unes característiques *pròpies* i, per tant, *diferenciades* d'altres historiografies pròximes com ara l'espanyola o la francesa) com a via de connexió internacional. En aquest projecte normalitzador, la recuperació de la pròpia tradició (actualitzada) era un punt fonamental. Així, la història de la historiografia pròpia (fins feia poc molt desatesa) es convertia en un àmbit d'estudi preferent.

Progressivament, en la segona meitat de la dècada, la sensació de crisi anà davallant i la polèmica crispada també anà de baixa; en bona part per la voluntat de represa dels mateixos professionals (escarmentats pels magres resultats obtinguts en una disputa esdevinguda estèril), però també per l'aprofundiment que col·lectivament es va fer d'un model historiogràfic cada cop més desacomplexat i compromès amb les exigències de rigor que reclama la construcció d'una disciplina que es vol científica. Així, un concepte com ara *Països Catalans* —que havia estat anatematitzat durant el procés de consolidació autonomista dels anys vuitanta— ha reaparegut no per cap apriorisme «militant», sinó per necessitat metodològica estricta i per exigències derivades de la nostra realitat més immediata i punyent.⁷ No ha

⁶ Per a un balanç crític de la qüestió, vegeu Enric PUJOL, *El descrèdit de la història*, Girona, Llibres del Segle, 1993, i Albert BALCELLS, *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica*, Barcelona, Curial, 1994. Jaume Sobrequés en l'escrit «La història contemporània 1977-1997» (*De les idees als fets. Reflexions al cap de 20 anys del Congrés de Cultura Catalana*, Barcelona, Ed. 62, 1999, pag. 60-73) també incorpora una bibliografia força completa sobre la discussió.

⁷ Com es podria negligir aquesta noció quan és Perpinyà que demana establir relacions amb Barcelona, invocant la cultura i el passat comuns; quan Andorra, des de l'ONU, explica a la comunitat internacional quin és el seu àmbit lingüísticocultural, o quan, des de les Illes i la Franja de Ponent, s'opta per una acció més decidida (ara des d'instàncies de govern) en favor del català i de la

d'estranyar, doncs, que hagi estat en la dècada considerada que hagin aparegut projectes editorials molt ambiciosos i respectuosos amb aquest àmbit, com ara la monumental *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans* (en dotze volums, dirigida per Borja de Riquer a partir d'un projecte presentat per ell i per Jordi Casassas),⁸ la *Història de la cultura catalana* (en 10 volums, dirigida per Pere Gabriel),⁹ o el *Diccionari d'historiografia catalana* (en curs d'elaboració, dirigit per Antoni Simon i codirigit per Josep Termes, Jordi Casassas i Enric Pujol). La mateixa publicació d'obres d'aquestes dimensions ens dóna la clau de per què els editors s'han atrevit a emprendre-les: l'existència d'un mercat editorial comú a totes les terres de parla catalana que funciona comercialment.¹⁰ Un altre exemple d'això pot ser la consolidació de l'editorial Afers (amb doble seu a Barcelona i a Catarroja), que el 1993 inicià la publicació d'una revista d'història, *El contemporani*, que ja ha arribat a la vintena de números.

Aquest reconeixement de l'àmbit d'estudi propi i preferent (naturalment no «únic», sinó «referencial») ha anat també acompanyat de diferents concrecions institucionals. La més espectacular (per nova) ha estat la creació de l'Institut Joan Lluís Vives, que agrupa el conjunt de les universitats dels Països Catalans; però també cal esmentar el reviscolament que els darrers anys ha experimentat l'Institut d'Estudis Catalans (IEC); el qual, en un dels reports que va elaborar sobre la situació de la recerca (1998), defensà que el marc territorial de les principals iniciatives proposades fos el del conjunt dels territoris de parla catalana.¹¹

col·laboració entre els diferents territoris del seu àmbit? I com no fer invocacions a la història comuna a l'hora d'explicar l'actual conflicte lingüísticopolític al País Valencià?

⁸ Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995-1999. El projecte ha culminat amb un interessantíssim darrer volum, *Cartografia històrica*, publicat el 2000 sota la direcció de Víctor Hurtado.

⁹ Barcelona, Ed. 62, 1994-1999.

¹⁰ Aquest mercat, naturalment, no es limita a l'àmbit editorial, sinó que és una realitat en la totalitat dels sectors de l'activitat econòmica, com ha explicat Jacint Ros Hombravella a «Sobre la viabilitat econòmica dels Països Catalans», dins *Vers un nou congrés de cultura catalana. La nació secreta*, Gaüses (Empordà), Llibres del segle, 1999, pàg. 35-58.

¹¹ *Reports de la recerca a Catalunya. Història* (Barcelona, IEC, 1998), redactat per Albert Balcells, en col·laboració amb Jordi Casassas, Antoni Riera, Isabel Rodà i Antoni Simon. Entre les iniciatives proposades hi havia la realització d'un banc de

Precisament en l'informe de l'IEC esmentat es feia explícit i es quantificava l'augment del personal investigador i dels estudis historiogràfics catalans en les diferents especialitats (almenys pel que fa a la primera meitat de la dècada, el període estudiat en el report). Naturalment, l'expansió (amb la constitució de nous centres) que han viscut aquests darrers anys les universitats catalanes no ha estat aliena a aquest fet, ni l'actuació que en favor de la investigació, coordinació, divulgació i preservació de fons s'ha fet des de diferents instàncies de govern; de les municipals a les d'alguns governs autonòmics (que han impulsat la creació o consolidació d'entitats com ara el Centre d'Història Contemporània, el Museu d'Història de Catalunya o la Institució Alfons el Magnànim), com també des d'altres organismes independents, amb una gran tradició al darrere (com ara l'IEC, fundat el 1907) o de nova creació (com ara la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, fundada el 1992).

Al costat d'aquest creixement quantitatiu cal insistir en el fet que potser la dimensió qualitativa encara ha estat més gran. Com a factors positius cal remarcar la voluntat d'equiparar la historiografia catalana a les més desenvolupades del món i la major complexitat adquirida per la disciplina. Aquest darrer extrem s'ha evidenciat sobretot en tres aspectes. El primer, en una notable desideologització dels professionals, entesa com a minva d'explicacions doctrinàries i no pas com a una renúncia a la defensa d'una opció ideològica concreta (legítima i indefugible) ni tampoc com una resurrecció de la pretesa «objectivitat» (impossible d'assolir) preconitzada pels corrents de caire neopositivista. El segon, en un reforçament heurístic, entès en la doble accepció: la tradicional (que considera l'heurística com a mètode de recerca i aplegada de fonts, i com a base de la crítica històrica) i la moderna (que la considera com la disciplina que es proposa establir les regles de la recerca científica —d'ací prové el renovat interès entre molts historiadors i historiadores per l'«estatus científic» de la història i la historiografia). El tercer, en una major diversificació temàtica (i en l'estudi de nous àmbits fins ara negligits), derivada de la proliferació de tendències historiogràfiques, però també del major contingent humà que es dedica a la recerca històrica.

dades sobre les publicacions de recerca del professorat universitari, una revista de bibliografia històrica catalana i un índex de les tesis sobre ciències socials de les universitats dels Països Catalans, al mateix temps que es feia explícita la voluntat que la Secció Historicoarqueològica de l'Institut recuperés la condició de centre promotor de la recerca.

Aquesta diversificació temàtica ha fet que, sense detriment de les especialitzacions tradicionals per èpoques històriques (on s'ha evidenciat l'auge de l'arqueologia i la continuïtat de la puixança, encara que no tan espectacular, del medievalisme i del modernisme; com també la gran atomització de la història contemporània, que encara manté, però, la posició preeminent), hi hagi hagut una eclosió de determinades àrees d'estudi.¹² En primer lloc, dels estudis locals, perquè han estat estimulats, en bona part, pels ajuntaments i pels centres d'estudis comarcals, que han experimentat també un gran auge;¹³ però també de la història política, que ha experimentat una renovació profunda (amb aportacions de la sociologia política i de la nova disciplina «de moda» internacional: l'antropologia), i de la història econòmica, que, malgrat la separació accelerada de la història social i la focalització en el món empresarial, ha mantingut encara un prestigi ben notable.¹⁴ Així mateix, s'ha manifestat un interès creixent per la història de la premsa i dels mitjans de comunicació, i s'ha abordat d'una manera sistemàtica la història de la historiografia pròpia.

Un element que també ha contribuït a l'augment de la complexitat i del rigor de la nostra historiografia ha estat l'aparició de noves revistes especialitzades i la consolidació d'altres que ja havien aparegut en etapes anteriors. Entre les primeres cal destacar la ja citada *El contemporani* i

¹² A banda del report de l'IEC i de l'article de J. Sobrequés ja esmentats, vegeu també el balanç de Francesc ESPINET, «La historiografia i la recreació del passat» (dins *Informe per a la Catalunya del 2000*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill - Ed. Mediterrània, 1999, pàg. 679-683) i els inclosos en els anuaris de l'Enciclopèdia Catalana (d'ençà del corresponent a l'any 1996), a càrrec de Martí Marín.

¹³ Alguns exponents d'aquest desenvolupament són els congressos internacionals d'història local (com ara els organitzats per la revista *L'Avenç* i la Diputació de Barcelona) o la creació d'ambicioses bases de dades, com ara el Servei de Documentació d'Història Local de Catalunya (SDHLC) de la Universitat Autònoma de Barcelona. En l'escriu ja esmentat de Jaume Sobrequés, es remarca la importància adquirida per aquests estudis i es fa una relació de diferents articles apareguts sobretot en la dècada dels vuitanta i dels noranta que han tractat de la qüestió.

¹⁴ Com ho evidencia la culminació, el 1994, de la *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, dirigida per Jordi Nadal, Jordi Maluquer de Motes, Carles Sudrià i Francesc Cabana (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984-1999, 6 vol.), o la fundació, el 1992, de la *Revista de Historia Industrial*, editada per la Universitat de Barcelona i dirigida per Jordi Nadal.

Cercles (dedicada a la història de la cultura i dels intel·lectuals).¹⁵ De les segones cal esmentar les tres que han tingut més incidència entre els investigadors: *L'Avenç* (que el desembre del 1999 arribà al número 242), *Recerques* (que després d'una remodelació interna sembla haver assegurat la continuïtat) i *Afers* (que al final de la dècada va treure el número doble 33-34). A aquestes, encara caldria afegir-hi *Randa*, *Fonaments*, *Manuscrits*, *Saitabi*, *Pedralbes*, *Mayurqa* i tota una llista afortunadament ben llarga de revistes editades per les universitats catalanes¹⁶ o per instàncies acadèmiques com ara l'IEC (responsable de publicacions com per exemple el *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* —reprès d'ençà del 1994— o l'*Arxiu de Textos Catalans Antics*),¹⁷ i també alguns mitjans més generalistes que han tractat sovint la matèria: *Serra d'Or*, *Revista de Catalunya*, *El Temps*, *Lluc*, *Revista de Menorca*, *El Mirall*.

Malgrat que el balanç és esperançador, les limitacions encara són molt importants i impossibiliten de parlar d'una situació òptima o normalitzada; la manca d'un tramet institucional cohesionat és de les més importats. Malgrat la constitució de l'Institut Joan Lluís Vives i la voluntat de l'IEC, no hi ha cap institució que orienti el conjunt de la recerca que es fa arreu dels Països Catalans (ni tampoc en cadascun dels àmbits regionals). Persisteix la marginació de les humanitats (i, per tant, també de la història) en les línies prioritàries de recerca. S'ha produït una indubtable especialització temàtica, però no hi ha hagut una professionalització de la investigació en l'àmbit històric (no hi ha cap historiador o historiadora que avui pugui viure *només* de la recerca). Les universitats públiques encara continuen subjectes dins un

¹⁵ També cal fer esment d'altres revistes que encara que no estan especialitzades exclusivament en la història dediquen una atenció prou considerable a la historiografia, com ara la valenciana *L'Espill* (que l'hivern de 1999 inicià una segona època dirigida per un historiador, Antoni Furió), la revista catalana de filosofia *Comprendre* (iniciada també el 1999 sota la direcció de Josep Montserrat) o *Idees*, editada per la Generalitat de Catalunya.

¹⁶ En el *Catàleg general del fons editorial de las universidades españolas. Historia. Libros y revistas* (Madrid, Asociación de Editoriales Universitarias Españolas, 1999) consten una vintena de capçaleres corresponents a l'àmbit comunicacional català.

¹⁷ Per a una relació completa de revistes i d'altres edicions d'aquest institut, vegeu *Catàleg de Publicacions 1907-1996*, Barcelona, IEC, 1997.

esquema funcionarial espanyol o francès (amb les conseqüències de burocratització, d'horitzó provincial i de precarietat lingüística per a la llengua pròpia que això comporta). La projecció exterior és feble, desorganitzada i limitada a les iniciatives a títol personal; cosa que impossibilita un reconeixement internacional de la comunitat historiogràfica catalana com a tal. Encara perviuen limitacions greus en l'ús sistemàtic de l'àmbit territorial propi, derivades d'una imposició de caire polític... Sense resoldre les limitacions apuntades difícilment podrem afrontar els grans reptes que el nou segle ens planteja i tenir incidència en els tres àmbits clau del món que ara es configura: els mitjans de comunicació de masses, l'ensenyament i el mercat.¹⁸

3. Cap a una història de la historiografia catalana

Un dels elements apuntats com a novetat dins el procés de més diversificació i complexitat experimentat per la historiografia dels noranta ha estat l'inici de l'estudi sistemàtic de la història de la historiografia pròpia. Ja s'ha fet referència també al paper cabdal que aquesta especialitat té en la construcció d'un model historiogràfic desacomplexat, però també convé remarcar que es tracta d'un àmbit fonamental per fer avançar el conjunt de la disciplina en una major consideració científica. No en va l'estudi de la història de la historiografia parteix d'una necessitat metodològica: si no coneixem amb precisió la tradició pròpia (que, de fet, és la nostra memòria col·lectiva) correrem sempre el risc de partir eternament de zero i de fer descobertes ja prou ben establertes per historiadors precedents. Així doncs, el coneixement de la història de la historiografia pot evitar fer «marxes enrere» excessives i pot ser un puntal ferm per poder avançar realment (sobretot a l'hora d'impedir el dubtós avanç que suposa fer una passa endavant i dues enrere).

Naturalment, molt abans dels anys noranta hi havia hagut diferents historiadors que s'havien preocupat per aquest àmbit, ja d'ençà del principi de segle. De fet, les grans figures se n'havien ocupat amb més o menys intensitat. Així, A. Rovira i Virgili arribà a oferir-nos una panoràmica prou notable en el primer volum de la seva *Història nacional de Catalunya* (1922), i en el conjunt de l'obra d'un Ferran Soldevila, d'un Alexandre Galí, d'un

¹⁸ Una proposta encaminada a tenir una incidència efectiva en aquests tres àmbits es féu a Enric PUJOL, «Historiografia. Els reptes immediats», *Quadern - El País*, 2-V-1996, pàg. 6.

Jordi Rubió o d'un Pierre Vilar hi ha referències ben importants. Fins i tot n'hi hagueren que assoliren un cert grau d'especialització (sobretot referit al període medieval) com ara Jaume Massó Torrents, Ramon d'Alòs Moner, Ferran Valls Taberner o, més recentment, Miquel Coll i Alentorn. El punt de ruptura amb la continuïtat cultural que significà el franquisme i la desautorització feta per Jaume Vicens Vives (ja els anys cinquanta i, encara, el mateix 1960) de la tradició anterior (la qual qualificà pejorativament de «romàntica», cosa que aleshores equivalia a dir que no tenia interès historiogràfic) féu que pocs professionals es dediquessin de manera sistemàtica i continuada al seu estudi. No ha de sobtar, per tant, que al principi dels noranta Antoni Simon digués que «*la història de la historiografia catalana és avui dia un edifici totalment per construir*». ¹⁹ Tanmateix, hi hagueren excepcions; entre les quals cal esmentar Ramon Grau i Marina López, que ja el 1979 en el diccionari *Ictineu* oferiren un seguit de semblances dels historiadors més destacats d'ençà del segle XVIII. La seva orientació inicial, però, responia més a un criteri de crítica historiogràfica (per tant, especialment metodològica) que no a un criteri de reconstrucció de la història de la historiografia, tot i que progressivament (almenys Grau) s'han decantat també cap a aquest altre àmbit, sense abandonar, però, el primer. ²⁰

L'element nou que s'ha fet sentir durant els noranta ha estat una major consciència de la rica tradició historiogràfica existent (cosa que ha determinat un cert to vindicatiu per prestigiar-la) i una imperiosa necessitat d'historiar-la com una activitat intel·lectual (de caràcter *científic*, però també *ideològic* i, per tant, d'innegable caire *polític*) que ha tingut un gran protagonisme en la configuració de la nostra cultura. La nova consideració d'aquesta tradició, doncs, s'ha fet sobretot a partir de la història mateixa (és a dir, de plantejar-se quina fou la importància que tal o tal altra aportació va tenir en el seu temps) i no des del nostre present (és a dir, de «jutjar» la vigència o actualitat que l'aportació d'un historiador passat té ara i ací), encara que no s'hagi pas exclòs aquest segon aspecte sobretot quan es tracta d'un autor tingut per clàssic.

¹⁹ Per a una història de la historiografia catalana vegeu «Una aproximació bibliogràfica», dins *La historiografia catalana*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1990, pàg. 107.

²⁰ Vegeu la sèrie d'articles, escrits per tots dos, «Lectures d'historiografia catalanes», *L'Avenç*, 145-155 (1991-1992).